

A DIGITÁLIS SZAKADÉK, MINT ÚJ PERIFÉRIA-KÉPZŐ JELENSÉG¹

(The Digital Gap, as a New Phenomenon Responsible
for Having Peripheries)

SZARVÁK TIBOR

Kulcsszavak:

digitális egyenlőtlenségek területi lejtő információs társadalom roma társadalmi csoportok

A tanulmány elméleti és empirikus eredmények tükrében vizsgálja az információs társadalom fejlődéséből adódó egyenlőtlen helyzeteket, a digitális szakadék fogalmát. A téma aktualitását az adja, hogy a digitális téren bekövetkező társadalmi és területi lejtő a korábbi egyenlőtlenségek 21. századi újjászületésének tekinthető.

Az elemzésben foglalkozunk egy potenciális célcsoport, a romák információs társadalommal kapcsolatos attitűdjeivel, szerepkészletével is. A roma társadalmi csoportokkal készült kérdőíves vizsgálat adatai alapján sürgetjük azt, hogy a földrajzi periférián élő társadalmi csoportok számára induljanak a helyi igényeknek megfelelő digitális e-esélyegyenlőség politikák.

A globalizációs folyamatok bonyolult társadalom és területszervező hatásai és az ezzel párhuzamos technológiai innováció differenciált környezetet, komplex életvilágot „kényszerítettek” a modernitás emberére. A 20. században a biztonság iránti (ósi) vágy kielégítése, a tájékozódás (már zömmel) közvetett információk révén történhetett meg. Az info-kommunikációs eszközök terjedése és a hálózaton meginduló hihetetlen mértékű információáramlás új társadalmi paradigmát, az információs társadalom típusú fejlődés útját rajzolta ki.

A különböző információs társadalom definíciós kísérletek (*Castells 1996; Kasvió 1999; Varga 1999; Dessewffy 2002; Z. Karvalics 2002*) megegyeznek abban, hogy az életvilág különböző szintjeire beépülő műszaki-technikai háttér „csak” a korai adaptációs szakaszra jellemző, ezért szükséges és elégséges feltétele az információs társadalom terjedésének.

Az információs társadalom típusú fejlődés fogalmi keretének kialakítása során azokat a dichotóm (input-output) közvetítő elemeket kell megtalálnunk, amelyek a paradigma rendszerjellegét jelenthetik. Úgy gondoljuk, hogy a társadalmi szférák között meghatározható egyenlőtlenség-párok egyrészt rávilágítanak a technológia által meghatározott kor társadalmi rendszerelméletére (*Pokol 1988*), másrészt átvetnek bennünket a csendes forradalom² rétegeképző mechanizmusainak, az információs társadalom egyenlőtlenségeinek vizsgálatához³.

A 21. század első évtizedében az a kérdés, hogy az információ birtoklás és használati tudás lehetőséget biztosít-e (a hagyományos kulturális tőkéhez hasonlóan) a tőke-transzformációra. Mivel a különböző tőkefajták egymáshoz való kapcsolódását a társadalmi-területi egyenlőtlenségi rendszer határozza meg (*Kolosi 2000*), fontos megnéznünk, miként jelentkezik a hagyományos egyenlőtlenségi mechanizmus az

információs korban. A digitális tőke egyenlősít-e (ahogyan az IT teoretikusai remélik⁴), vagy – legitimációs alappá, érdemmé válva (Koloszi 2000) – tovább szélesíti, felerősíti a társadalmi-területi különbségeket?

A digitális szakadék fogalmának története, konceptualizációjának néhány kérdése

Bár a digitális szakadék körüli vélemények megjelenése egyidős az információs társadalom kialakulásával, az eredeti digital divide fogalmat először az újságírói és politikai közbeszédben a múlt évtized közepén használták az Egyesült Államokban (Molnár 2002). A fogalom betörése a közéletbe a csekély info-kommunikációs diffúzió miatt váratlan volt, de nem volt elméleti előzmény nélkül, mert már az Unesco kiadásában megjelent klasszikus McBride jelentés is szólt a tanulmány címében is rögzített dilemmáról, hogy a komputerezáció növelheti-e a demokratazációt, és csökkentheti-e a különbségeket a társadalmi csoportok között.

Úgy véljük, hogy a kilencvenes években az ilyen irányú diskurzus felerősödése az Egyesült Államokban az akkori demokrata kormányzat harmadik utas társadalomfejlesztő programjához kapcsolódik. Egy tartalomelemzéses vizsgálatból ugyanis kitént az, hogy ezen baloldali politikai irány központi fogalmai között főként a témánkhoz tartozók szerepelnek⁵ (G. Márkus én.).

Az „új közép” társadalmopolitikai elvéhez elengedhetetlen a „digitális szakadék” szűkítését célzó különböző állami stratégiák alkalmazása. Az egyik legutóbbi kormányzati pályázat⁶ így fogalmaz: „A támogatás célja, hogy elősegítse a társadalmi versenyképesség javulását, az e-demokrácia kiteljesedését, lehetővé téve az állampolgárok számára, hogy az információs társadalom nyújtotta lehetőségekkel széles körben élhessenek”⁷.

Az OECD 2001-es definíciója szerint a digitális szakadék fő jellemzője az a hozzáférés, ami az egyének, a háztartások, a gazdasági és földrajzi területek között létezik, s amelyet különböző társadalmi gazdasági változók határoznak meg.

Mások szerint (Hüsing 2003) a politikai diskurzus (természeténél fogva) leegyszerűsít, mert az információs társadalomban lévő esélyekről és veszélyekről jó ideje csak jelszavakban, a digitális szakadék szintjén beszél.

A digitális szakadék hasonlata nem más, mint a társadalmi harmóniára, igazságosságra (konfliktusmentességre) való törekvés: növelni kell a társadalmi-területi bevonódást (e-inclusion) az info-kommunikációs eszközök használatába.

Különösen az EU területén hangsúlyozzák az e-bevonódást politikai célként⁸. Az e-inaktivitás ugyanis szűkíti a piacot és veszélyeztetheti a közéleti participációt.

A digitális szakadék fogalmi párról számos szerző (Paul DiMaggió és Hargittai Eszter, Dessewffy Tibor, Z. Karvalics László) úgy vélekedik, hogy az internetpenetráció olyan szinten van már (főként az USA-ban!), hogy szakadék helyett érdemesebb a digitális egyenlőtlenség fogalmát használni.

Mi ezzel szemben úgy véljük, hogy Magyarországon ez a technikai hozzáférés még elég alacsony szintű ahhoz, hogy ne használhassuk ezt a fogalmat, bár a társadalom-

tudományi közbeszédben – a hagyományos és a digitális hátrányok összehasonlíthatósága érdekében – az egyenlőtlenségi dimenzió kiemelése javasolt.

Dessewffy Tibor és Z. Karvalics László (2002) szerint négy meghatározott relációt hordozó területi-társadalmi egyenlőtlenségi kategóriával kell szembenéznünk ahhoz, hogy eséllyel robogjunk az információs szupersztrádán. Ezek a kategóriák az információs társadalom fenntarthatóságát, az adott (lokális) társadalom humán „kapacitását” befogadó – adaptációs – képességét, innovativitását, mozgósítható, konvertálható tudását és anyagi tőkét jelentik.

A materiális kategória a „pénzügyi hozzáférést” az info-kommunikációs eszközök működtetésének anyagi korlátait vagy szabadságát jelenti. A „kognitív hozzáférés” jelenti azt a KRESZ-ismeretet, az e- és hagyományos kulturális tőkét, amely képesé teszi az egyént, illetve a közösségeket a hálózati információszerzésre.

A „tartalmi hozzáférés” a kínálati piacot jelenti. Másként fogalmazva: ha nincs a hálón olyan üzenet (tartalom), ami érdekli a felhasználót, a World Wide Web nem lesz az, amilyennek az információs kor teoretikusai álmodták. A negyedik kategória a politikai alrendszer szintje. Ennél a makro tényezőnél az a fontos, hogy mennyire erős a szféra szándéka az új médium ellenőrzésére.

A Szociológiai Társaság 2002-es konferenciáján megrendezett információs társadalom témájú szekcióban Dányi Endre és Dessewffy Tibor előadásában elhangzottak szerint a digitális szakadék metafora leegyszerűsítő dichotómia. Nem vizsgálja ugyanis a digitális egyenlőtlenség összetett viszonyait. „A digitális szakadék fogalmából nem derül ki, hogy hol és kinek a legrosszabb, vagyis, hogy hol és milyen jellegű beavatkozásra volna szükség.” (Dányi–Dessewffy 2002) Ebben a kontextusban a cselekvés fontossága, a cselekvő személy másodlagos. Nem tudjuk meg, pl. milyen előnyök adódnak az adott társadalmi csoportnak a hálózati tudásból, az informatikai kultúrából, és nem ismerjük azt sem, hogy egyáltalán lenne-e igénye az adott csoportnak átkerülni a szakadék másik oldalára. A szerzőpáros szerint ennek az az oka, hogy a fogalom statikus jellegű. Középpontjában a szakadék léte és az információs társadalomban való klasszikus (középosztály centrikus) magatartásminták állnak.

Kérdés, hogy a digitális szakadék „csak” szélesíti-e a hagyományos egyenlőtlenségek skáláját és újabb (információs kori) polarizációt jelent, vagy inkább az információs társadalom jellemzőjének megfelelően, az egyenlőtlenségek teljes átrétegződésének és egy egészében új társadalmi egyenlőtlenségi rendszer születésének vagyunk-e a tanúi. Társadalom- és területpolitikai szempontból az a kérdés, hogy a digitális szakadék kíván-e újfajta fellépést, paradigmaváltást, vagy elégséges a digitális szakadék bizonyos szintű-mélységű kezelése, és nincs szükség az átfogóbb vizsgálatára, mert egyrészt úgysem lehetséges a megszüntetése, másrészt tőle függetlenül és sokkal fontosabb társadalmi egyenlőtlenségek is léteznek (Pintér 2003).

A digitális szakadék fogalmát számos tanulmány (pl. *Rodriguez–Wilson* 2002; *Hüsing* 2003) összetett módon, az info-kommunikációs produktumok, az outputok (pl. számítógép, internetes hálózatok, mobil kommunikáció stb.) és az inputok (tudások, felhasználók stb.) függvényében tárgyalja. Véleményük szerint hét kategóriában

(faj, nem, életkor, képzettség, jövedelem, lakóhely, fogyatékoság) lehetőek fel szignifikáns különbségek az info-kommunikációs eszközök használatában⁹.

Mások szerint (pl. Norris 2001) a digitális szakadék három területet ölel fel: az információs korban globális, szociális és demokratikus egyenlőtlenségi helyzeteket találhatunk. Fontos megállapítása még az, hogy az info-kommunikációs eszközök használatában mindig lesznek különbségek a résztársadalmi csoportok között. Ezért beszélnek jelenleg inkább Mercedes divide-ról: mindenki szeretne Mercedest, csak sokan nem engedhetik meg maguknak – ellenben autót bárki vehet, elérhető áron kapható. Vagyis, hogy az internetezés terén sem lesz egyenlőség a társadalomban, és végeredményben az egyenlőtlenségek újratermelődnek (Pintér 2003).

A „digitális szakadék” fogalmát mások (Zapf [2002a] és bizonyos szempontból Fukuyama [2000] is) „kulturális szakadéknak/résnek” is tartják. A technológiai változások generálta innováció ugyanis leggyorsabban a gazdasági alrendszeret interiorizálhatja. S mivel a társadalmi intézmények lassabban változnak, a modern információs korszak technológiai újításainak adaptációja főként kulturális vonatkozású.

A digitális szakadék fogalom konceptualizációja az innovációk terjedésének elméletét sem nélkülözheti. Rigler András A digitális szakadék tágulásának modellje című előadásában¹⁰ elmondott diffúziós folyamat kezdetekor az informatikával való foglalkozás teljes mértékben professzionális tevékenységnek számított. Ekkor még nem volt értelme digitális szakadékról beszélni. A második korszakban az informatika kitört a professzionalizmus burkából, de – egyelőre csak kevesek számára – vált elérhetővé. Még mindig főként munkaeszköz volt a számítógép. A harmadik szakaszban egyre szélesebb rétegek számára válik elérhetővé az informatika, végül a negyedik szakaszban megjelennek azok az alkalmazások, amelyek a mindennapi életben is hasznos segítőtársá, némely esetekben nélkülözhetetlenné teszik a számítógépeket és az internet nyújtotta lehetőségeket.

*Két területi-társadalmi út: az információs társadalom a periféria esélye, vagy „a szegény országok elvesztik az információs forradalmat”?*¹¹

Mivel korunk modernizációs hullámában az info-kommunikációs technológiáknak hatalmas szerepük van, egyre inkább beszélhetünk a hagyományos innovációs lánc (út) megfordulásáról. A technológia teremtette új alkalmazások növelik az esélyegyenlőségi közpolitikák mozgásterét, és erősítik az e-bevonódás folyamatát. Ez a modernizációs trend relativizálhatja a különböző térfogalmakat. A központnak nem az lesz a feladata – írja Farkas János (2003), hogy megmondja ki lesz a központ, hanem be kell csatornázni az alulról induló kezdeményezéseket. A hálózati forradalom – mivel nem centralizáltan hat – jó lehetőség arra, hogy a perifériák mozgása, aktivitása megjelenjen a „makro” társadalomban. A perifériák – technológiai innovációból is adódó – szerepváltozása jól kapcsolódik a regionalizációs folyamatokhoz, a központi állami beavatkozó feladatok lebontásához:

„A regionális követelések nem mások, mint a stigmatizációra adott válasz, amely megteremti azt a területet, amelyből látszólag ered” – mondja Pierre Bourdieu (idézi Böhm 1999, 217).

És mi jellemzi ezt a „megbélyegzett teret”? A főváros (a központ) által konstruált anyagi és szimbolikus tőkétől való megfosztottság, egyfajta speciális – társadalmi – gazdasági távolság.

A digitális szakadék területiségének vizsgálatakor a kulcsszerzőktől (Ady Endre, Vitányi Iván és Szűcs Jenő) a hagyományos történeti fogalmak jutnak eszünkbe: kompország, szervesen fejlődés és ebből következően a nyugati és a keleti fejlődési modell közé eső régió. A hagyományos egyenlőtlen helyzetek fennmaradása erősítette azt, hogy a digitális szakadék (az információ-gazdagok és az információ-szegények között) az utóbbi években széles körben elterjedt. Hatásában akár a kockázati társadalom fogalmi készletéhez (a megfelelés, az adaptáció igényének, a lemaradástól való kollektív félelemnek) is kapcsolhatjuk. Dányi Endre és Dessewffy Tibor (2002) szerint a kelet-közép-európai térség szempontjából az elkövetkező 3–4 év jelentősége az, hogy az itteni országok a nagy óceán melyik partjára kerülnek a digitális világ térképén. Vagyis a felzárkózás és elkésődés dichotómia (egyfajta közép-európai vagy magyar identitásként) az információs társadalomban is megmarad.

A perifériák esélye azonban összességében a sokat emlegetett fenntartható, szerves fejlődési útban rejlik, mert néhány társadalomkutató (pl. György Péter, Tamás Pál) szerint a globalizáció nem kedvez az oly sokat emlegetett társadalmi közép kialakulásának, mert gyorsan emel fel, illetve süllyeszt le társadalmi rétegeket. Úgy gondoljuk, hogy ez a dinamikus változás a területiségben is hasonlóképpen tapasztalható, ezért fontos Pippa Norris megállapítása, miszerint a lokális fejlesztési munkának a helyi viszonyokra reagálva kell kompatibilisnek lennie a globális technológiával (Norris 2001). Az innovációs lánc (Pokol 1988) továbbvitele miatt mindenképpen szükséges a megfelelő területi szinthez kapcsolódó információs társadalom program elkészítése, mert további leszakadás (és ezzel szociális konfliktus is) következhet be a határozottabb szándékot felmutató és hosszabb távon gyorsabb fejlődésre képes térségektől.

A nemzetközi digitális szakadék elemzések (pl. Rodriguez–Wilson 2002; Hüsing 2003) fontos megállapítása az, hogy az info-kommunikációs technológiák adaptációjában (a folytatódó modernizáció miatt) a szegény országok is fejlődnek, de az információs társadalom korszakában is létező verseny tovább növeli a különbségeket.

A perifériák esélyeit rontja, hogy a hálózati társadalom „lelkét” jelentő műszaki-technikai hálózat telepítését a gazdaság törvényszerűségei (megéri/nem megéri) határozzák meg¹² (Kanalas 2000), az infrastruktúra így önmagában is megosztja a társadalmat és a teret. Telepítése (általában) együtt jár az információs (és tudás) társadalomhoz kapcsolódó adaptív-innovatív képességek erőteljesebb társadalmi jelenlétével.

A társadalmi-területi felzárkózás tartósságához úgy gondoljuk az (is) kell, hogy biztosítsuk (vagy legalább bemutassuk) a társadalmi-gazdasági „main stream”-hez való csatlakozás előnyeit. A 21. században a különböző vidékfejlesztési politikák alapvető kérdése ugyanis az lesz, hogy bekapcsolhatók-e a résztvevők (és családjaik)

a nagy társadalmi folyamatokba, vagyis a lokális erőforrásokra alapozva kialakíthatók-e a települési információs társadalom alapjai. Úgy véljük, hogy ezek az irányok felértékelhetik a helyi humán erőforrásokban, a gazdasági és a tudásalapú modernizációban rejlő lehetőségeket, vagyis növelhetik a térség megtartóerejét, hiszen az új technológiára leginkább a fiatal (felnőtt) korosztály nyitott.

Ez a stratégia a technikai innováció általános használatához elengedhetetlen társadalmi innováció meggyökerezését segítheti (*Zapf* 2002a). A társadalmi innovációk új életstílusokat jelentenek, amelyben (Robert K. Merton fogalmi rendszerét idézve) az elismert/elfogadott célok eléréséhez új eszközöket alkalmazunk. Ha ez a minta nem terjed el a társadalmi csoportokban (vagyis ellentmondás lesz a célok és az eszközök között), anómiás, társadalmi konfliktusos helyzet alakulhat ki.

Persze nyilvánvaló, hogy az emberiség egésze nem léphet be egyszerre az információs korszakba, miként az egyes lokális társadalmak is csak kisebb vagy nagyobb részben kapcsolódtak a földet behálózó kapcsolati körbe (*Csepeli* 2002), mégis a társadalompolitikának tenni kell azért, hogy az információhoz való hozzáférés alapjog (később pedig alapigény) legyen. A megvalósításban normatív elképzelések is felmerültek (*Szarvák–Szoboszlai* 2003), de jelenleg az egyik (megvalósítható) elképzelésnek a közösségi hozzáférési pontok számának növelése tűnik.

Miért kellene az e-esélyegyenlőség politikák¹³?

Az info-kommunikációs eszközök további előretörésének következtében bekövetkezett-bekövetkezik a magán, a köz és a gazdasági élet majdnem minden területéhez való hálózati hozzáférés. Ebből adódik az a gondolat, hogy az info-kommunikációs eszközökkel való bánásmód elengedhetetlenül fontos feltétele (lesz) a társadalmi bevonódásnak.

A fogyasztói magatartáson túl az info-kommunikációs eszközök terén való jártasság – már jelenleg is egyre inkább – feltétele az aktív foglalkoztatási státusznak. Az ilyen típusú tudásból következhet az, hogy a foglalkoztatottsági arányban megjelennek az info-kommunikációs technológia szélesebb használatából adódó pozitív hatások¹⁴.

Ezen kívül az e-kormányzattól és más info-kommunikációs technológia által támogatott állami szolgáltatóktól, főként az egészségügy és az oktatás területén, a várt takarékosági potenciál csak akkor jelentkezik, ha a lakosság többségének van hozzáférése és tudja is használni az info-kommunikációs eszközöket. Harmadrészt egyre több magángazdasági szolgáltatást kínálnak online a mindennapi élethez (is) kapcsolódóan. Összességében az is elmondható, hogy a mindennapi élet költségei azok számára nőnek, akik semmilyen hozzáféréssel vagy jártassággal nem rendelkeznek az info-kommunikációs technológiák terén (*Hüsing* 2003).

Úgy véljük, hogy a fenti folyamatokban való részesültség és produktivitás kialakíthatja az egyénben a racionális magatartást, cselekvéstípust, amely számos klaszikus (Max Weber, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu stb.) szerint feltétele a különböző mobilitási pályákon való elindulásnak, a folytatódó modernizációnak (*Zapf* 2002b), melynek egyik mai kihívása az információs társadalom típusú fejlődés.

A digitális szakadék mérésére szolgáló indexek¹⁵

A digitális szakadék index létrehozása azt szolgálja, hogy az EU-tagországok körében lévő e-bevonódás állapotát összehasonlíthassuk¹⁶. Az ilyen módszerű indexkészítés előnyének számít az, hogy számolhatunk az info-kommunikációs technológia adaptációjában rejlő, nemzeteken belüli szociális egyenlőtlenségekkel is.

Az indexkészítés hipotetikus célja az, hogy magyarázzák-e a terjedési teóriák¹⁷ az info-kommunikációs technológia használatában lévő empirikusan megállapítható különbségeket a vizsgált társadalmi csoportokban és a részt vevő országokban. A diffúziós elméletek alapján feltételezhetjük, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok és területek, valamint a lakossági átlag közötti távolság először megnövekszik. Az e-társadalmi távolság akkor csökken, amikor kirajzolódik széles tömegek számára egy piaci telítettség határ¹⁸.

A négy vizsgált csoportban való elterjedés alacsonyabb szintű növekedést mutat, mint a lakosság egésze körében¹⁹. Az Internet-alkalmazók aránya az alacsonyabb iskolai végzettségű válaszadók körében 1997–2002 között 1%-ról 12%-ra, a PC használat ebben a csoportban 13%-ról 17%-ra nőtt, mialatt a megfelelő értékek növekedése az összlakosság Internet és számítógép használatában jóval intenzívebb volt. A terjedés majdnem minden kategóriában egy S görbe alsófelét írja le.

Érdekes, hogy az európai szint együttes digitális szakadék indexe alig változott. Az alcsoportok (főiránytól) ellentétes fejlődése kiegyenlítette a növekedést. A információs társadalomban klasszikusan élenjáró országok – az északi országok, Hollandia, illetve Anglia –, továbbá Ausztria, Írország, amelyek gyors info-kommunikációs boomot éltek meg a közelmúltban, javították az e-bevonódást. Ez azonban nyilvánvalóan jelentősen növelte a dél-európai országok lemaradását az info-kommunikációs terjedésben.

A társadalmi kategóriák között elmondható, hogy a nemek között már nem mutatható ki jelentősebb kapcsolat az info-kommunikációs eszközök használatában, bár a férfiak még mindig erősebb használati intenzitást mutatnak. A női info-kommunikációs használati index 80-ról 87 pontra növekedett az EU tizenötök körében. Fontos megemlítenünk, hogy a 2002-es európai értékek – 62 pontos görög és 96 pontos finn eredmények – közötti nagy szóródás jelentős eltéréseket feltételez a nemek közötti esélyegyenlőségben. Az idősek körében az info-kommunikációs használat nem mutatott egységes képet. 2000-ben még úgy festett, mintha az 50 évnél idősebb polgárok már erősebb használati értéket mutatnának, de végül a 2002-es survey értékei újra csak az 1997-es felmérésben tapasztaltakhoz közelítettek. Az alacsony jövedelmi kategóriájú társadalmi csoportok körében a használat értékei az 1997-es vizsgálatban rögzített adatok alatt rendeződtek. Azon személyek körében, akik az iskolát 15 éves korukban vagy azelőtt hagyták abba a használati ráta az egész lakosság 30%-a körül stagnált az elmúlt 6 évben.

Látható, hogy az alacsony iskolai végzettség által determinált tudás- és attitűdkészlet, valamint az alacsony jövedelmi viszonyok meghatározzák azt, hogy az

egyén az info-kommunikációs használat terén a digitális szakadék melyik oldalához kapcsolódhat.

A gazdag, élenjáró országok csekélyebb szociális egyenlőtlenségekkel bírnak, mint a szegényebb dél-európai lemaradók. De azok az országok, amelyek késtek az info-kommunikációs felzárkózásban, szintén nagyobb társadalmi egyenlőtlenségekkel voltak jellemezhetőek. A technológiák földrajzi-társadalmi diffúziójának szabályozottságára utal az a megállapítás, amely szerint az elterjedés az ún. korán adaptáló országok hátrányos helyzetű régióiban később történik meg, mint a központi, illetőleg a gazdaságilag erős régiókban, ugyanakkor ezen társadalmi-területi csoportok technológiai adaptációja – valószínűleg a mintakövetés miatt – összehasonlíthatóan gyorsabban megy végbe (fejlődik).

Összességében elmondható, hogy az IKT-használat növekedése konstans értékkel, valamint a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok állandó vagy csökkenő részvételével jellemezhető az Európai Unió országaiban. A hátrányos helyzetű csoportok, amelyek a lakosság átlag használati szintjét hosszabb idő alatt érik el, információs társadalmi átlagos részvétele Svédországban az összlakosság 65%-ára, Portugáliában 27%-ára tehető. Ebben az indexben Svédország (Ausztria, Dánia, Hollandia, Anglia, Hollandia, Írország, Finnország²⁰) élvasként, Németország átlagos országként, Portugália lemaradó államként szerepel.

Azon EU-tagállamokban, amelyek egy bizonyos info-kommunikációs terjedési szintet később érnek el mint mások, az info-kommunikációs eszközök használatában erősebben érvényesülnek a társadalmi-területi egyenlőtlenségi változók. Az idézett tanulmány két fontos megállapításában a hagyományos (észak-déli lejtő) megmaradását és a digitális szakadék megmaradását prognosztizálja.

Információs társadalom modellek az újonnan (2004-ben) csatlakozott országokban

A már idézett SIBIS felmérés alapján látható, hogy a kelet-európai belépő országok digitális szakadék indexe a tizenötök átlagának feléhez közelít. Megjegyzendő, hogy néhányuk (Észtország, Csehország, Lengyelország, Szlovákia, Szlovénia) a tagjelölt országok átlagánál magasabb értéket ért el.

Az info-kommunikációs technológia használatának polarizációját jól jellemzi az, hogy az átlagnál magasabb digitális szakadék indexértékkel az EU magállamaihoz tartozó Franciaország is a tagjelölt csoport közé került. A (volt) tagjelölt országok átlagánál alacsonyabb digitális szakadék indexértékkel rendelkezik az EU-tagországok közül Belgium, Spanyolország és Olaszország. Mindezek mellett a 2004 májusában taggá vált Litvánia, Lettország és Magyarország is ebbe a csoportba tartozik.

Érdekes, hogy a leszakadók közé került a csatlakozásra váró Bulgária és Románia, valamint két, már tagország, Görögország és Portugália is.

Ebből a digitális szakadék index-térképből az információs kor szigetszerűen innovatív gócpontjai és a hagyományos periféria irányok (észak-déli és nyugat-keleti lejtő) rajzolódik ki, amely új jellemzőket adhat a területi fejlődésnek Európában.

Az információs technológiák meggyökeresedésében a korábbi történeti példák köszönnek vissza Közép-Európában. A keletet nyugattól egykoron elválasztó, Szűcs Jenő által vázolt törésvonal, köztes régió áthalad a visegrádi országokon és hatását ma is érezteti, ezért lehet egy közép-európai mag, a visegrádi információs társadalmi modellről beszélni (Pintér 2003).

Ugyanakkor fentebb láttuk, hogy több ország-csoport is más-más fejlődési utat követ az információs társadalom terjesztésében. Egy összehasonlító GDP felmérés alapján elmondható, hogy Lengyelországnak, Szlovéniának, Szlovákiának, Magyarországnak, Csehországnak (és Macedóniának) a bruttó nemzeti össztermék értéke haladta meg vagy érte el a rendszerváltás korit (Farkas 2001 – idézi Pintér 2003). Ezek az országok a digitális szakadék index európai összehasonlításában a középmezőnyben, a követők csoportjában helyezkednek el.

A Magyarországon tapasztalható információs társadalomfejlődés nem sorolható egyértelműen tisztán üzleti, illetve a jóléti (egyfajta közpolitikai) kategóriába. Mivel ez a modell is egyre inkább a globális információs társadalomban kapja meg a maga helyi értékeit és keretét (Pintér 2003), érdemes alaposabban megnéznünk néhány empirikus adatfelvétel alapján, hogy milyen területi-társadalmi jellemzői vannak Magyarországon a digitális szakadéknak.

Egy ilyen irányú indexépítésre alapuló törekvés Kanalas Imre munkájában lelhető fel, aki megállapította, hogy azokon az új, s a területi fejlődést is leginkább dinamizáló területeken (felsőoktatás, kutatás-fejlesztés, informatikai infrastruktúra és alkalmazások, magas szintű üzleti szolgáltatások, IKT vállalkozások stb.) a legnagyobb a megyék közötti ellátottsági és fejlettségi különbség, amelyek nemcsak a nemzetközi, de a hazai környezetben is a hosszú távú területi versenyképességet legnagyobb mértékben befolyásolják²¹ (Kanalas 2003).

A digitális szakadék területi-társadalmi jellemzői néhány empirikus felmérés tükrében

A digitális egyenlőtlenségek pontosabb felvételére nagymintás, kisebb területi egységre vonatkozó információs társadalom vizsgálatok még nem terjedtek el, a speciális területi-társadalmi hátrányok a World Internet Project magyarországi kutatási jelentéseiben²² (Rigler én.) kevésbé szembetűnőek. Bár Csepeli György (2002) úgy véli, hogy a cezúra a városi és a falusi lakóhely között húzódik. A falvakban élők ma még szinte áthághatatlan akadályokkal számolhatnak, ha részeivé kívánnak lenni a hálózat világának.

A Word Internet Projekt tavalyi hazai adataiból kiderült, hogy a magyarországi háztartások 26%-ában volt legalább egy számítógép; ez a 2001-ben mért 22%-os elterjedtséghez képest 4%-os növekedést jelent. A számítógép-ellátottság növekedésének üteme 2002-ben azonban lelassult: míg 2001-ben az előző évhez képest 29%-kal több háztartásban volt személyi számítógép, a 2002-es ellátottság 2001-hez képest már csak 14%-kal volt magasabb (Dessewffy–Fábián 2002).

A digitális szakadék létét jól jelzi az, hogy a háztartások személyi számítógéppel való ellátottsága régióként jelentős különbségeket mutat. Az átlagosnál magasabb a számítógéppel rendelkező háztartások aránya a Budapest környéki agglomerációban, és viszonylag magas a Dunántúlon is. A legkisebb arányban az alföldi háztartásokban található számítógép. Ugyanakkor éppen a Dél-alföldi régióban mérhető az egyik legdinamikusabb bővülés: az itt mért 19%-os ellátottság a 2001-es arányhoz képest 34%-os növekedést jelent, ilyen mértékű növekedés ezenkívül csak a Közép-Dunántúlon tapasztalható (*Dessewffy–Fábián* 2002).

A 2001-es WIP (World Internet Project) adatbázisból alkotott info-kommunikációs otthoni hozzáférési index alapján a Közép-magyarországi és a Nyugat-dunántúli régió relatíve jobb helyzete jelezhető. Erősen leszakadó területnek az Alföld számított, a köztes, az info-kommunikációs használatot követő földrajzi térségekhez a Dunántúl egyéb területei és az Észak-Magyarország tartozott (*Fábián* 2002)²³ (1. táblázat).

Ha a reprezentatív lakossági felmérésből alkotott területi értékeket összehasonlítjuk egy ún. prominencia felmérés²⁴ (*Szarvák* 2001) adataival is, akkor azt látjuk, hogy az ország hét régiója közül az információs társadalom fejlődése szempontjából legelőnyösebb helyzetben lévőnek a válaszadók (a területfejlesztési partnerkapcsolatok szereplői) a közép-magyarországit és a nyugat-dunántúlit gondolták.

Bár a közép-magyarországi almintá – ellentétben a nyugat-dunántúli válaszadókkal – a régió vezető helyét nem találja egyöntetűnek az információs társadalom kiépülése szempontjából, mert – vélhetően Pest megye eltérő társadalmi-gazdasági fejlődéséből következően – a lehetséges „helyezési” értékek (1–7) szórása a maximumot mutatja.

1. TÁBLÁZAT

Digitális szakadék mérőszámok összehasonlítása régióként, 2001
(*Comparison of Digital Gap Indices by Regions, 2001*)

	Háztartások számítógép ellátottsága (%)	100 fokú info- kommunikációs hozzáférési index	Szubjektív in- formációs társa- dalom fejlettségi attitűd értékei (1–7, átlagok)
Közép- Magyarország	30	51	2,69
Nyugat-Dunántúl	24	50	2,72
Közép-Dunántúl	20	45	3,33
Dél-Dunántúl	20	44	3,96
Észak- Magyarország	17	41	4,72
Dél-Alföld	14	38	4,18
Észak-Alföld	16	36	5,50

A 2001 őszi leányvizsgálatban a területfejlesztési szereplők (regionális fejlesztési tanácsok tagjai, regionális fejlesztési ügynökségek vezetői, megyei területfejlesztési tanácsok elnökei, kistérségi megbízottak, kistérségi menedzserek) 32%-a küldte vissza kérdőívünket.

Forrás: Szarvák 2001; Dessewffy–Fábián 2002; Fábián 2002 alapján.

Átlagos fejlettségű régiók közé a dél-dunántúli és a dél-alföldi területek sorolhatók. Az átlagostól rosszabb helyzetben volt az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi régió. A hátrányos helyzettel a válaszadók többsége ezeken a területeken tisztában volt, mert az értékek inkább az alacsonyabb intervallumban szóródtak.

Összességében az info-kommunikációs hozzáférési index és a szubjektív regionális attitűdök hasonló képet, egy – a főváros erős hatása melletti – nyugat-kelet irányú digitális szakadék lejtőt rajzolnak ki (*1. táblázat*).

Érdemes megemlítenünk, hogy a már idézett prominencia kutatásban a dél-alföldi és az észak-alföldi válaszadók más regionális válaszadókhoz képest sokkal jobban bíztak abban, hogy az információs társadalom fejlesztésének lehet szerepe a területi fejlődés felgyorsításában, és válaszaikból is az tükröződött, hogy az információs társadalom fejlesztése hozzájárul a területi különbségek csökkentéséhez. Vélhetően a keleti területek információs társadalommal kapcsolatos „optimizmusa” a hagyományos kitérési utak, a modernizációs lehetőségek válságával van összefüggésben. Értékelésünk szerint mindez az átmenet évtizedében jellemző általános értékvesztett („anómiás”) állapotokkal és azzal a társadalmi ténnyel lehet összefüggésben, ami a közbeszédben úgy jelenik meg, hogy – az Európai Unió periferiáján – hazánk számára²⁵ (Írországhoz hasonlóan) kiugrási lehetőséget teremthet az információs korszak.

*Roma résztársadalmi csoportok a digitális szakadékban*²⁶

A digitális kultúra meggyökeresítése esélyeinek vizsgálata a leszakadó társadalmi csoportok körében az első országos földprogramos társadalom és településvizsgálat (Szoboszlai Zsolt és munkatársai, 2003) során merült fel. A felmérés folytatását egyrészt a szociális földprogramban részt vevő roma kedvezményezettek közel 50%-os aránya, valamint a digitális egyenlőtlenségek és a területi periféria hatékonyabb feltérképezése (Csatári és munkatársai, 2003), valamint a társadalompolitikák körében az esélyegyenlőség elvének (Európában és hazánkban is egyre növekvő) hangsúlyja indokolta. Mindez azért fontos, mert a magyarországi cigányság lakóhelye jórészt egybeesik a belső periféria jellemzőkkel (infrastruktúra hiányosságai, a tőkehiány, a centrumoktól való nagy távolság – a magárahagyatottság, anómia érzése –, az érdekérvényesítés, valamint a humán erőforrás gyengesége) bíró földrajzi területekkel (Szoboszlai 2003a).

Úgy gondoljuk, hogy a roma társadalom szociális kirekesztettsége az informatikai kultúra terjedését is gátolja, tovább növelve ezzel a (hagyományos és digitális egyenlőtlenségekben mérhető) szakadékot és a társadalmi konfliktus lehetőségeit a makrotársadalom és hazánk legnagyobb etnikai közössége között.

Tavaly végzett felmérésünkben mintánk közel egytizede vállalkozott arra, hogy véleményt, asszociációt mondjon az információs társadalom fogalmáról.

A nyitott kérdések tartalmi elemzése során három meghatározó típust tudtunk elkülöníteni²⁷. Egyrészt fel tudtunk állítani egy befogadó, nyitott jellemzőket takaró, alapvetően hasznos kategóriát, egy technikai orientációt jelentő változót és egy

negatív beállítódást, elutasítást tükröző dimenziót. Jelen munka szempontjából részletesebben a befogadó és az elutasító attitűdökre fókuszálunk.

„Nincs benne a romaság”

A negatív vélemények közé soroltuk a digitális egyenlőtlenségek bármely tartalmi megjelenését. Így a válaszok között megjelent a különbség társadalmi csoportok és területek között. A gondolatok között a roma társadalmi csoportra jellemző sztereotípiákat is találunk. Néhány válaszadó ezzel kapcsolatban úgy vélte, hogy az információs társadalom témakörébe sorolható a közösségi érdekképviselő („nemigen tudunk politizálni”), illetve a vidéki roma élet fő problémája, a segélyezés is („egyre rosszabb, nem adnak segélyt, nem törődnek velünk”, illetve a „, a cigányság teljes elnyomásban él”).

„Ki vagyunk belőle hagyva” – erősítik meg mások is a kirekesztettséget („Nem ez jut el, nem ez az elsődleges beszéd körünkben”), amit inkább egyéni indokkal magyaráznak²⁸.

Az információs társadalommal kapcsolatos habitust jól jellemzi a közös nyelv, kulturális tőke hiánya, amit nagyon pasztikusán jelenített meg az a hozzászólás is, amely szerint az információs társadalomban az érvényesül, aki „tájékozódni tud a tv-ből”, illetve „ért a számítógéphez”.

Az elutasító választípusok másik részéhez tartozik az információdömping feldolgozhatatlanságából adódó stressz, félelem („egyre több információ éri az embereket, már nem tudnak mit kezdeni vele”).

Az idézetek (amelyek gondolatilag megegyeznek a szociális földprogram kedvezményezettjei által felvetettekkel – Szarvák 2003b) a mediatizált világgal, a globális változásokhoz (vizsgálatunkban az információs társadalomhoz) kapcsolható értékkel szembeni morális pánik kialakulását szemléltetik. A morális pánik léte veszélyezteti a társadalmi csoportok stabil jövőképek kialakulását, veszélyezteti valóságképüket (Kitzinger 2000). Különösen igaz ez az ún. kockázati társadalomban élő, mentális, képzettségi, kapcsolati és anyagi tőkével, stratégiával nem rendelkező társadalmi csoportokra, amelyek értékvilága (előbb-utóbb) a marginalizált léthez²⁹ lesz hasonló.

Ezzel szemben a közbeszédben már meggyökereződtek az információs társadalom előnyei és az információs kor által támasztott követelmények. Így ez az újabb leszakadás-élmény csak erősítheti ezen csoportok kirekesztettség tudatát. Ezt a kategóriát jól reprezentálja a „nem tudom mit mond, de nem is érdekel” válasz.

„Kevesebb idő, könnyebb élet”

A befogadó, a (technikai) modernizációra, a globális hatásokra nyitott választípusok között általában a több ismeret, az egyszerű(bb) és szabad(abb) kommunikáció, az információáramlás fejlesztő hatással van a társadalom minden rétegére. A pozitív attitűdöket jelentő válaszok között a leggyakrabban a „jövő”, a „fiatalság” és a „munkahelyteremtés” szó fordult elő adatfelvételünkben. Mindez annak lehet a

jele, hogy az informatikai kultúra helyet követel magának a roma családok szocializációjában is.

A válaszadóknak az információs társadalom fogalmának hallatán – a települések tradicionális kommunikációs viszonyainak és az egyéni tömegkommunikációs fogyasztásnak köszönhetően – sokkal inkább a televízió, illetve (a kilencvenes évek területi és technológiai fejlesztésének köszönhetően) a (mobil)telefon „ugrott be”, sőt sokan említették a Gutenberg-galaxis hagyományos nyomtatott termékeit is.

Érdekes dimenzió, hogy a hálózatiság elve (az információs társadalom működésének komplexebb megjelenése) alig köszön vissza a véleményekből. A technikai eszközök közül az internet említése alacsony. A válaszokban nem olvashattunk a használat (e-mail, online vásárlás stb.) formájáról sem.

Összességében a válaszadók közel fele említett valamilyen technikai eszközt, a befogadó álláspont közel negyven, az elutasítás 15%-ukat jellemzi. Mindezt 100 fokozatú skálán ábrázolva (63 pont) azt láthatjuk, hogy a válaszadók inkább pozitívan viszonyultak az információs társadalom jelentette innovációk befogadásához³⁰.

A skála átlagait figyelve a kategóriák közötti különbség a regionális szintek (az észak-magyarországi válaszadóknak inkább pozitív, a nyugat-dunántúliaknak inkább negatív attitűdjeik voltak az információs társadalommal kapcsolatban) között fedezhető fel.

Az info-kommunikációs technika elterjedése, használatának jellemzői a roma társadalmi csoportokban

Roma válaszadóink kilenc százaléka használta már a számítógépet, az internet-használat azonban statisztikailag elenyésző. 2003 tavaszán a vidéki roma háztartások összesen 3 százalékában volt számítógép és egy százalékában Internet³¹. A válaszadók közül alig 8%³² költene info-kommunikációs eszközökre³³.

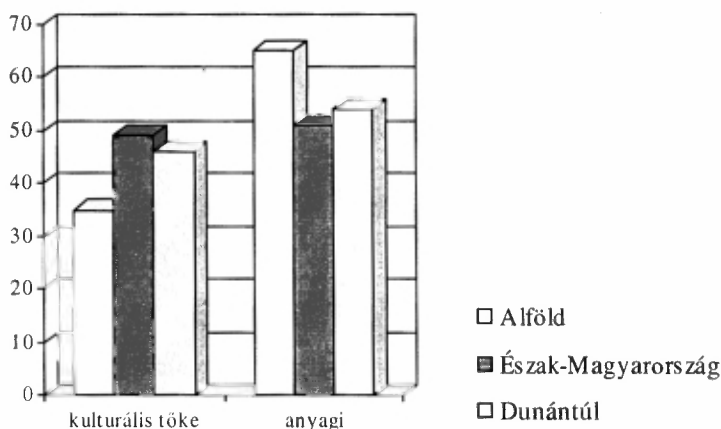
Úgy gondoljuk, hogy adataink hasonlósága azt feltételezi, hogy a roma társadalom szociális kirekesztettsége az informatikai kultúra terjedését is gátolja, tovább növelve ezzel a (hagyományos és digitális egyenlőtlenségekben mérhető) szakadékot a makrotársadalom és hazánk legnagyobb etnikai közössége között.

Azon roma válaszadóink, akik tudják a gépet használni, főként egyénileg, könyvekből, vagy különböző oktatási keretek között tanulták azt meg. Az informatikai kultúra terjedésére utal az a tény, hogy a gyermekek és rokonok említése is viszonylag jelentős. A válaszadók közül leginkább az alföldi alminta járt számítástechnikai szakkörre általános iskolában. A megkérdezettek gyermekei már nagyobb eséllyel vesznek/vehetnek részt informatikai képzésen a közoktatás első nyolc évében.

Akinek van számítógépe, leginkább azért vásárolta, mert az a gyermekeknek segítség az iskolai feladatokhoz. Akinek nincs, leginkább azért nem vett még eddig gépet, mert drága. Minden negyedik válaszadót azonban nem érdekel a számítógép, minden hetedik válaszadó nem tudja használni a gépet, ezért nem költ ilyen eszközre. Hasonló okokat találtunk az internet esetében is a „nem használatra” (1. ábra).

1. ÁBRA

Miért nincs otthoni internetcsatlakozása a roma társadalmi csoportoknak? (%)
(Why don't Roma Social Groups Have Internet in their Homes?)

Kulturális tőke-változó: nem érdeklí, fél a technikától, nem tudja használni kategóriák összessége.
Anyagi változó: túl drága, kisteljesítményű a gépe kategóriák összessége.

Forrás: A vidéki Magyarországot érintő roma résztársadalmi kutatás 2003.

A roma megkérdezetteink kétharmada nem tudna élni a foglalkoztatás új útjaival, mert nem tudja használni a távmunka egyik eszközét, a számítógépet. A válaszadók harmada azonban képesnek érzi magát arra, hogy megtanulja a számítógép kezelését. Öt százalék említette azt, hogy közösségben számítógépes munkát végezne, és hat százalék tudja jelenleg is alkalmazni ezt az informatikai eszközt. A válaszadók közel fele (leginkább az Alföldön) véli úgy, hogy távmunka típusú foglalkoztatásra lenne igény a településen.

A megkérdezettek többsége bízik abban, hogy az információs társadalom egyaránt előnyös lesz lakóhelyének, az országnak és a válaszadónak. Az alföldi válaszadók inkább a lakóhely és az egyén, a dunántúliak főként az ország előnszerzésében bíznak az információs társadalom meggyökeresítése során. Ellentétben a földprogramos válaszadókkal, a roma országos mintában nagyon kevesen választották a „nem lesz hatása” kategóriát.

A megkérdezettek túlnyomó többsége úgy gondolta, hogy az államnak minden segítséget meg kell adnia, hogy az emberek könnyebben tudjanak csatlakozni az információs társadalomhoz. Az egyéni felelősség, a képzettség, a tudás megszerzése a második legfontosabb az információs társadalomban.

A minta mindezek mellett úgy véli, hogy az emberek zömének nehéz lesz csatlakozni az információs társadalomhoz. A legnagyobb területi szórást a „nincs sok értelme csatlakozni az információs társadalomhoz, mert munkaalkalmat nem terem” válasz minősítése jelentette. A megkérdezettek összességében nem fogadták el ezt az állítást, ám Észak-Magyarországon támogatták ezt a nézetet.

Összegzés

Az info-kommunikációs eszközök hazai penetrációja elgondolásunk szerint – vállalva a fogalom használatából adódó leegyszerűsítéseket – még indokolja a digitális szakadék dichotómia használatát. Mindez leginkább társadalompolitikai szempontból fontos, mert a digitális szakadék jelentéstartalmából adódóan a társadalmi és a területi konfliktusok lehetséges információs kori jellemzőjére mutat rá, és rávilágít arra, hogy a leszakadó területek és társadalmi csoportok számára induljanak a helyi igényeknek megfelelő digitális e-esélyegyenlőség politikák.

A jelenlegi digitális szakadék lejtő összefüggésben van a helyi társadalmak és területek hagyományos egyenlőtlenségi mutatóival, így kimutatható az, hogy a terjedési folyamatok elérik a hátrányosabb helyzetű területeket és társadalmi csoportokat is, de az információs társadalom korszakában is létező verseny tovább növeli a különbségeket.

A digitális szakadék-indexek jól jelzik azt a társadalmi-területi folyamatokban gyökerező elterjedési szintet, amellyel (a használat és az elterjedtség szempontjából) megfelelően jellemezhető egy területi-társadalmi egység információs társadalom felkészültsége.

Természetesen az indexkészítéskor szembekerülünk azzal a problémával, hogy mérőszámunk milyen jelenségeket takar el. Elfogadva azt a tényt, hogy a technológia észrevétlenül egyre mélyebben beágyazódik a mindennapjainkba, ami egy rejtőzködő információs társadalmat hoz létre (Pintér 2003), fontosnak tartjuk azt, hogy az indexkészítés alkalmával olyan változókat is bevonhassunk, amelyekben nem csak az informatikai kultúra klasszikus meghatározására koncentrálunk.

A mérőszámok fejlesztéséhez kapcsolódva javasoljuk a digitális lejtő pontosabb rögzítésére³⁴ az európai SIBIS felmérésekhez hasonló módszerek bevezetését, vagyis véleményünk szerint a hét hazai régiót önálló területi és társadalmi entitásnak véve, regionális szintre fókuszálva kell feltérképezni az informatikai kultúrát.

Jegyzetek

¹ A tanulmány a Csatári Bálint által vezetett, Területi konfliktusok és változásai a periférián című kutatási program keretén belül készült 2003-ban.

² Dessewffy Tibor egy 2001-es előadásában így aposztrofálta az információs társadalom alapú fejlődést.

³ Néhány értékpár a „digitális szakadékból” (Szarvák 2003a):

- Technológia szegények & Technológia gazdagok
- Tudás szegények & Tudás gazdagok
- Valódi hozzáférés & Formális hozzáférés.

⁴ Az információs társadalom fejlesztések egyik alapvető célja éppen a lemaradások, a különbségek csökkentése személyek, közösségek és térségek között.

⁵ Clinton irányítása alatt született meg a Mandate for Change (Felhatalmazás a változásra) címet viselő dokumentum, amelyben a Harmadik Út centrális fogalmai és szótárának legfontosabb elemei már megjelentek:

- Új Gazdaság. Témák: globalizáció, információs, tudásalapú társadalom, innováció, rugalmasság.

- Új Szociológia. Témák: a társadalomban meglévő polarizációs tendenciák, új közép és új szegénység, kirekesztés és befogadás, a hagyományos struktúrák, miliók, életmódok, a családi élet átalakulása, a nők új szerepe (G. Márkus én.)
- ⁶ A pályázat címe: „Esély a felzárkózásra (közösségi hozzáférési lehetőségek bővítésének támogatása)”
- ⁷ <http://www.infotars.hu/docs/ITP-3kozossegi.doc>
- ⁸ Az EU a 2010-ig tartó évtizedet a szociális kirekesztődés, az erőszak és a szegénység elleni küzdelemnek szentelte. Az elindított programoknak a lényege az esélyteremtés, az esélyegyenlőség és a társadalomba való beilleszkedés elősegítése (Béres 2003).
- ⁹ Tobias Hüsing az Európai Unió tagjelölt és a tagországokra vonatkoztatott digitális szakadék indexében (Statistical Indicators Benchmarking the Information Society [SIBIS]) a nemre, az 50 éves vagy idősebb demográfiai csoportra, a formális (alacsony) iskolai végzettségre és a jövedelemre koncentrált (Hüsing 2003).
- ¹⁰ Elhangzott a Szociológiai Társaság 2002-es konferenciáján megrendezett digitális szakadék szekcióban 2002. december 12-én.
- ¹¹ Rodriguez–Wilson (2002)
- ¹² Az Informatikai és Hírközlési Minisztérium legutóbb elbíralt pályázatának az volt a célja, hogy növelje a szélessávú internet-penetrációt a kisebb, jelenleg még kevésbé ellátott és üzletileg kevésbé vonzó településeken, ahol a szélessávú szolgáltatás nyújtásához szükséges infrastruktúra állami támogatás hiányában csak később, vagy egyáltalán nem épülne ki. A pályázatban összesen 35 pályázó részesült 900 043 000 Ft támogatásban (http://www.ihm.hu/palyazatok/palyazatok_20031211_1.html).
- ¹³ Különösen fontosak a társadalmi bekapcsolódást növelő, esélyteremtő programok az Információs Társadalomban, ahol az innováció olyan gyors, hogy szinte mindig átugrunk egy technikai lépcsőt, és nincs időnk teljesen leamortizálni egy iparágat.
- ¹⁴ Ezzel magyarázható az a projekt, amely a német információs társadalom program (Internet für-alle) része: a szövetségi munkaügyi hivatal a netes ismeretek nélküli munkanélkülieknek biztosítja, hogy ingyenes „internetes jogosítványt” szerezzenek. A résztvevők új lehetőséget kapnak, hogy mélyítsék a gyakorlatban is ismereteiket. Ezzel esélyeik is nőnek egy új állás megtalálására (Initiative... 2003).
- ¹⁵ A fejezet Tobias Hüsing: Zuhnemendes Nord-Süd Gefälle der digitalen Spaltung in der EU. (2003) című tanulmánya alapján készült.
- ¹⁶ Az adatok az 1997-es és a 2000-es Eurobarométer, valamint a 2002-es és a 2003-as SIBIS kérdőíves felmérés eredményein alapulnak. 2003-ban az EU tagjelölt országok is bekapcsolódtak a felmérésbe. A vizsgált társadalmi változók: nők, 50 év feletti életkor, alacsony (formális) iskolai végzettség és az alacsony jövedelem.
- ¹⁷ Mivel a diffúzió folyamatát számos kategória határozza meg: többek között önmagunk fejlesztése (pl. használati szokások, tudások), a társadalmi struktúra (pl. a szociális háló és milió összefonódása), a nyilvános kommunikáció (tömegkommunikáció, marketing) jellemzői. Megállapítható, hogy az infokommunikációs használat összeadódott gyakorisága növekszik, és egy S görbét vesz fel.
- ¹⁸ Az indexkészítés során az info-kommunikációs változókból egy PC és Internet-használati indexértéket képeztek, amit otthoni és általános Internet-használatra bontottak.
- ¹⁹ Az Internet-használók aránya az 1997-es felméréskezdetétől az EU lakosság 7%-áról a 2000-es évre 26%-ra, 2002-re 50% fölé emelkedett. A számítógép használatnál az emelkedés mérsékeltebb volt (36%-ról 57%-ra nőtt ez az adat).
- ²⁰ Az országok említése az indexben elért sorrendet követi.
- ²¹ Kanalas (2003) által megállapított megyei típusok:
- 1) Az információs társadalom kialakuló „magterületei” (Baranya, Budapest, Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Pest)
 - 2) Információs-kommunikációs szempontból „felzárkózó” területek (Bács-Kiskun, Fejér, Hajdú-Bihar, Veszprém, Zala)
 - 3) Az információs fejlődésre „várakozók” (Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Komárom-Esztergom, Vas)
 - 4) Információs szempontból „hátrányos helyzetű” területek (Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna).

- ²² Az országos reprezentatív felmérésből (2001) kiderül, hogy az internetezők között a férfiak, a Budapesten, illetve a megyeszékhelyeken élők, a 30 év alattiak, a tanulók és gazdaságilag aktívak vannak többségben. Közöttük nagyobb arányban találhatóak érettségizettek vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők.
- A 2001-es kutatási jelentés a területi hátrányokat települési szinthez köti: a budapestiek 44%-a használna számítógépet és 26%-a internetet, a községekben élőknel ezek az arányok csak 21%-ot, ill. 11%-ot tesznek ki. A megyeszékhelyeken élők körében a számítógép- és internet-használat aránya a budapestihez áll közelebb (41% a számítógép-, 24% az internet-használók aránya), míg az egyéb városokban élők között az arány inkább a községekben élőkhez áll közel (29%, ill. 16%) (Rigler én.).
- ²³ Érdemes megemlítenünk, hogy az ezen index alapján történt területi csoportosítás számos esetben megfeleltethető Kanalas Imre KSH adatokon létrehozott tipológiájának.
- ²⁴ A prominencia latin kifejezés, főnévként valaminek a kiemelkedését (esetünkben bizonyos társadalmi csoportokét) jelenti. Így értelmezésünkben a *prominencia* a *lokális társadalmi (foglalkoztatási) hierarchia csúcán elhelyezkedő (szakértői) csoportot jelenti* (Andorka 1997).
- A prominencia vizsgálatok módszertana lényegében hasonló a különböző célcsoport-felmérésekéhez, amikor nem a „tömegközönset” vizsgáljuk, hanem a piramis csúcán lévő vezetőket és a „vélemény-elitet” (Angelusz 1983), mert az a hipotézisünk, hogy egy-egy társadalom vagy térség innovációjának, fejlődésének kulcsemberei az adott társadalmi csoport vagy térség, illetve a fontosabb települések prominens személyiségei.
- ²⁵ Így országunk leszakadó területei számára is.
- ²⁶ A vidéki (nem budapesti) Magyarországot érintő roma résztársadalmi kutatásra 2003-ban került sor. A megkérdezett személyek száma közel ezer (983) fő volt.
- ²⁷ A nyitott kérdések válaszaiból egy információs társadalom befogadás-skálát konstruáltunk. A skála 100-as értéke az információs társadalommal kapcsolatos bármilyen pozitív attitűdöt, a 0 pedig a különböző negatív beállítódásokat jelenti. A skála 50-es értékéhez soroltuk a semleges viszonyulást. Elfogadva a következő definíciót: a technológia fogalma az ember és gép, gép és piac, ember és társadalom közötti komplex kapcsolatrendszer jelöli, úgy véltük, hogy a technikai eszközök ismeretéből nem következtethetünk a válaszadó információs társadalommal kapcsolatos beállítódásaira, ezért a skála 50-es értékéhez soroltuk a semleges viszonyulást, a technikai info-kommunikációs eszközök említéseit.
- Másként fogalmazva: a százalokozatú skálán a 100-as érték az információs társadalom (okozta változások) befogadását, a 0 érték az elutasítást jelentette.
- ²⁸ A szociális földprogramos válaszadók körében erősebben érződtek a települési különbségek, és az elutasítás központi fogalmi köre a „nem ismerem én a városi nyelvet” gondolat köré szerveződött.
- ²⁹ Felmérésünkben mindkét identifikációs csoportban a munkanélküliség, a pénztelenség, alacsony keresetek és a szegénység, létbizonytalanság volt a legnagyobb probléma.
- ³⁰ Fontos megjegyeznünk, hogy a kérdésre 143 megkérdezett válaszolt. Ez az elemszám a teljes mintához (N=1069) viszonyítva eléggé alacsony (13%), ami újra felhívja a figyelmet a vizsgált társadalmi csoportok információs kori kirekesztettségére.
- ³¹ Legalább egy személyi számítógép található a magyarországi háztartások kevéssel több mint ötödében (22%), s a háztartások 3 százalékában egynél több személyi számítógép is működik (A magyar lakosság... 2001).
- Egy másik összehasonlítható adat: a földprogramos roma résztvevők 3, a nem roma kedvezményezettek 9%-ának van otthon számítógépe.
- ³² Öt százalék költené számítógépre, három százalék Internetre egy éven belül.
- ³³ Megjegyezzük, hogy azok, akik bíznak az információs társadalomban, inkább szándékoznak költeni info-kommunikációs beruházásokra.
- ³⁴ Ami természetesen felhasználható lenne a készülő regionális információs társadalom stratégiák helyzet-elemzéséhez, illetve majdani aktualizálásához is.

Irodalom

- Andorka R. (1997) *Bevezetés a szociológiába*. Aula Kiadó, Budapest.
- Angelusz R. (1983) *A kommunikáló társadalom*. Gondolat, Budapest.
- Béres Cs. (2003) Tervezet a Hajdú-Bihar megyei Esélyek Háza létrehozására. Kézirat. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, Debrecen.
- Bóhm A. (1999) *XX. századi magyar társadalom*. Korona Kiadó, Budapest.
- Castells, M. (1996) *Új társadalom*. <http://www.inco.hu/inco7/kitekint/cikk0h.htm>
- Csanády A. (1994) Az átalakulás határai. – Balogh I. (szerk.) *Törésvonalak és értékválasztások*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Csepeli Gy. (2002) *E-polis*. http://www.ihm.hu/informacio/hirarchivum/publikaciok/epolis_20020813.html
- Dányi E.–Dessewffy T. (2002) Digitális szakadék mint akarat és képzet, avagy Manchester Zalaegerszegre megy. Előadás rezümé. Magyar Szociológiai Társaság konferenciája, 2002. december 13. Budapest.
- Dessewffy T. (2002) *A kocka el van veszve*. Információs Társadalom Szakkönyvtár–Aula, Budapest.
- Dessewffy T.–Fábián Z. (2002) *A digitális jövő térképe. A magyar lakosság és az Internet*. ITTK–TÁRKI, Budapest.
- Dessewffy T.–Z. Karvalics L. (2002) Az Új törvénykönyv. Internet, technológia, társadalom. – *Kritika*. Január. 2–5. o.
- DiMaggió, P.–Hargittai, E. (2002) „From the „Digital Divide” to „Digital Inequality”: Studying internet Use As Penetration Increases”. Working Paper 19. Center for Arts and Cultural Policy Studies.
- Farkas J. (2003) A társadalmi tér elméleti kérdései (a térfelfogás történeti változásai). – *Társadalomkutatás*. 2. 167–190. o.
- Farkas J.Gy. (2001) Nagyobb bajt keserűbb orvosság gyógyít. – *Népszabadság*, március 26.
- Fábián Z. (2002) Digitális frástudás: a számítógép és az internethasználat elterjedtségének társadalmi jellemzői Magyarországon. – Kolosi T.–Tóth I.Gy.–Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest. 152–161. o.
- Fukuyama, F. (2000) *A nagy szétbomlás*. Európa Kiadó, Budapest.
- G. Márkus Gy. (én.) *A „Harmadik Út” és a globális kapitalizmus megszelídítése. Identitás-dilemmák és útkeresés*. www.jadat.hu/gm0001.pdf Letöltve: 2003. december 14.
- György P. (1996) Az információs forradalom társadalmi hatásai. – *Info-Társadalomtudomány*. 38. 117–122. o.
- Hüsing, T. (2003) Zunehmendes Nord-Süd Gefälle der digitalen Spaltung in der EU. – *Informationsdienst Soziale Indikatoren*. Ausgabe 30. Juli 2003. www.gesis.org. Letöltve: 2003. november 26.
- Initiative „Internet für alle”. (2003) www.bundesregierung.de/servlet Letöltve: 2003. szeptember 12.
- Kanalis I. (2000) Az információs-kommunikációs technikák terjedésének regionális különbségei Magyarországon. – *Tér és Társadalom*. 2–3. 159–172. o.
- Kanalis I. (2003) A megyék versenyképessége az információs társadalomban. – Nagy G.–Kanalis I. (szerk.) *Régiók az Információs társadalomban*. MTA RKK ATI, Kecskemét.
- Kasvió, A. (1999) *Az információs társadalom kialakulása, mint legfontosabb társadalomtudományi kutatási program*. Nemzet és Stratégia Füzetek 4. HÉA Stratégiautató Intézet, Nagykovácsi.
- Kitzinger D. (2000) A morális pánik elmélete. – *Replika*. 40. 23–48. o.
- Kolosi T. (2000) *Terhes babapiskóta*. Osiris, Budapest.
- A magyar lakosság és az Internet*. (2001) Részletes eredmények. WIP-projekt. http://www.ittk.hu/weblap/docs/wip_full.pdf
- Molnár Sz. (2002) A digitális frástudásban élenjárók és lemaradók közötti szakadék társadalompolitikai kihívásai napjainkban. A digitális megosztottság értelmezési kerete. – *Információs Társadalom*. 4. 82–101. o.
- Norris, P. (2001) *Digital Divide? Civic Engagement, Informatin Poverty and the Internet in Democratic Societies*. Cambridge University Press, New York.
- Pokol B. (1988) *A szociológiai elmélet új útjai*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
- Pintér R. (2003) Magyarország – a rejtőzködő információs társadalom tézise. – *eVilág*. Október. 4–8. o.
- Rigler A. (én.) *Jelentősek a különbségek a különböző társadalmi csoportok internet-használatára között*. http://www.ittk.hu/weblap/docs/wip_jelentoskulonbsegek.pdf
- Rigler A. (2002) A digitális szakadék tágulásának modellje. Előadás rezümé. Magyar Szociológiai Társaság konferenciája, 2002. december 13. Budapest.
- Rodriguez, F.–Wilson, E.J. (2002) *Are Poor Countries Losing the Information Revolution?* www.bridges.org

- Szarvák T. (2001) Régiók az információs társadalomban. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. Kézirat.
- Szarvák T. (2003a) Beszámoló a digitális kihívás konferenciáról. MTA RKK ATI Szolnoki Társadalomkutató Csoport, Szolnok. Kézirat.
- Szarvák T. (2003b) A későn jövők hátránya. A digitális forradalom jellemzői a földprogramos kedvezményezetttek körében. – Szoboszlai Zs. (szerk.) *Cigányok a szociális földprogramban*. Gondolat, Budapest. 97–114. o.
- Szarvák T.–Szoboszlai Zs. (2003) Humán erőforrások egy alföldi megyeszékhelyen. – *eVilág*. Március. 11–16. o.
- Szoboszlai Zs. (2003a) A szociális földprogram roma kedvezményezettjeinek társadalmi jellemzői. – Szoboszlai Zs. (szerk.) *Cigányok a szociális földprogramban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 31–79. o.
- Szoboszlai Zs. (szerk.) (2003b) *Cigányok a szociális földprogramban*. Gondolat, Budapest.
- Tamás P. (én.) A harmadik út vége – a jóléti állam jövője. Előadás.
- Területi konfliktusok és változásai a periférián. (2003) Témavezető: Csatári B., MTA RKK ATI, Kecskemét. Kézirat.
- Varga Cs. (1999) Kérdésselvetés avagy a lokalizáció-minimum. Harmadik Évezred Alapítvány, Stratégiakutató Intézet, Budapest. Kézirat.
- Zapf, W. (2002a) A társadalmi innovációkról. – Spéder Zs. (szerk.) *Modernizáció, jólét, átmenet*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég, Budapest. 31–55. o.
- Zapf, W. (2002b) Modernizáció és modernizációelméletek. – Spéder Zs. (szerk.) *Modernizáció, jólét, átmenet*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég, Budapest. 71–92. o.
- Z. Karvalics L. (2002) *Az információs társadalom keresése*. Információs Társadalom szakkönyvtár–Aula, Budapest.
- http://www.itk.hu/weblap/docs/wip_full.pdf World Internet Projekt teljes anyag
- http://www.ihm.hu/palyazatok/palyazatok_20031211_1.html IHM pályázati eredmények
- <http://www.infotars.hu/docs/ITP-3kozossegi.doc> IHM pályázatok

THE DIGITAL GAP, AS A NEW PHENOMENON RESPONSIBLE FOR HAVING PERIPHERIES

TIBOR SZARVÁK

On the base of theoretical and empirical results the study analyses the social inequalities and the concept of the digital gap, which exist as a result of the development of information society. The actuality of this matter is that the social and digital slope can be conceived as a rebirth of previous inequalities in our century. In the analysis we embark on examining the attitudes and role set of Roma people towards information society.

On the base of a survey carried out with Roma social groups, we urge equal opportunities programs – referring to local needs – for excluded people on the peripheries.